

доц. Семеренко Г.В. с. 51-59

ISSN: 0027-2838

4'92

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ВІДДІЛЕННЯ
ЛІТЕРАТУРИ
МОВИ І
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА
АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ

51-59 Семр.

О. С. МЕЛЬНИЧУК
(головний редактор)
Й. Ф. АНДЕРШ
(заст. головного редактора)
В. В. АКУЛЕНКО
Н. Ф. КЛИМЕНКО
В. В. КОПТІЛОВ
Л. І. МАЦЬКО
А. П. НЕПОКУПНИЙ
Н. Г. ОЗЕРОВА
Т. І. ПАНЬКО
В. М. РУСАНІВСЬКИЙ
О. Є. СЕМЕНЕЦЬ
В. Г. СКЛЯРЕНКО
О. О. ТАРАНЕНКО
М. ФЛАЄР (США)
В. І. ЧУМАК
(відп. секретар)
Ю. ШЕВЕЛЬОВ (США)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Адреса редакції: 252001 Київ-1,
Грушевського, 4
тел. 228 43 83

Науковий редактор *Й. Ф. АНДЕРШ*
Редактори *Н. М. ГАЙДАЙ, В. С. ДАНИХІНА*
Художній редактор *Л. Н. КУДИНОВА*
Технічний редактор *Ю. К. ЛАВРИНЕНКО*
Коректор *Л. О. ПЛЯШКОВА*

Здано до набору 14.05.92. Підп. до друку 16.07.92.
Формат 70×108/16. Папір друк. № 1. Вис. друк.
Ум. друк. арк. 7,0. Ум. фарбо-відб. 7,7. Обл.-вид.
арк. 8,45. Тираж 3265 пр. Зам. 2-268. Ціна 1 крб.

Київська книжкова друкарня наукової книги,
252004 Київ 4, вул. Рєпіна, 4.

Языкознание № 4 (154) июль—август, 1992. Научно-теоретический журнал Отделения литературы, языка и искусствоведения Академии наук Украины. Основан в январе 1967 года. Выходит 1 раз в 2 месяца. На украинском языке. Главный редактор Мельничук А. С. Киев, издательство «Наукова думка». Адрес редакции: 252001 Киев 1, ул. Грушевского, 4. Киевская книжная типография научной книги. 252004 Киев 4, ул. Рєпина, 4

4 154

МОВО ЗНАВСТВО

НАУОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ВІДДІЛЕННЯ
ЛІТЕРАТУРИ
МОВИ І
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА
АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ

ЛИПЕНЬ
СЕРПЕНЬ

1992

ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1967 РОКУ
ВИХОДИТЬ 1 РАЗ
НА ДВА МІСЯЦІ
КИЇВ НАУКОВА ДУМКА

ЗМІСТ

Карпенко Ю. О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору	3
Шумарова Н. П. Мовна компетенція киян: соціолінгвістичний аспект	11
Крисько В. Б. Дієслова з <i>си</i> в давньоруській мові	17
Карпенко О. П. Відбиття праслов'янської лексики в польській гідронімії	26
Шульгач В. П. Гелонімія Західного Полісся. I.	33
Сидоренко О. М. Про поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві	42
Шульгіна В. І. Еліптичні конструкції і мовленнєва варіантність	47
Семеренко Г. В. Формування української демінутивної суфіксації	51
Проскуркіна С. М. Семантико-функціональні особливості об'єкта оцінного висловлення	59
Бобух Н. М. Антоніми та фразеологізми з семантично протилежними компонентами	62
Шкуров В. А. Щодо історії перекладу Псалтиря	67

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

Андерш Й. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць	70
Лазебник Ю. Степанченко І. І. Поэтический язык Сергея Есенина (анализ лексики)	71
Озерова Н. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії	72
Семенець О., Русецька Л. Görlach Manfred. Englishes: Studies in varieties of English, 1984—1988	73

© Інститут
мовознавства
ім. О. О. Потебні
АН України, 1992

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хроніка	76
-------------------	----

На основі таких сталих семантичних співвідношень між А і Adv_{loc}, вжитих на тлі певної структурно-семантичної моделі, формуються типізовані конструкції. Наприклад: *Все дело в том, каков характер их утилитарности; Не в этом дело; Все дело в отношении.*

Типізовані конструкції, незважаючи на різний ступінь усталеності, виявляють тенденцію до трансформації у фразеологічні одиниці. Слід зазначити, що процес формування типізованих конструкцій має цілком закономірний характер. Для виявлення цієї закономірності необхідно розглянути еліпсис як явище, що має польову структуру. При цьому ядру, що складається з різних активно функціонуючих на синхронному зрізі мовлення структурно-семантичних типів еліптичних побудов, протиставляється периферійна зона, до якої входять оказіональні структури, застарілі та діалектні конструкції. Типізовані конструкції знаходяться у центрі ядра еліпсиса. Найпродуктивніші і найусталеніші з типізованих конструкцій, послідовно фразеологізуючись, набувають характеру ідіоми.

На периферії аналізованого явища відбувається процес формування еліптичних монорем. При умові їх лінгвістичної і соціальної доцільності модель, за якою побудовані щойно утворені еліптичні конструкції, поповнюється новими реалізаціями, стає при цьому загальноживаною, її продуктивність зростає і поступово вона входить до ядра еліпсиса. Ядерну еліптичну монорему характеризує висока активність і частота мовленевого функціонування, структурно-семантична схожість з аналогічними конструкціями. Разом із зростанням закріпленості за одним або кількома компонентами структурно-семантичної моделі сталого лексичного наповнення на базі продуктивних семантичних співвідношень між експліцитно вираженими компонентами відбувається типізація тієї чи іншої еліптичної монореми з наступною можливою її фразеологізацією. Отже основу ядра еліпсиса становлять найхарактерніші для сучасного мовлення еліптичні монореми, що належать до різних семантичних варіантів моделей.

Таким чином, аналіз семантичної варіативності еліптичної моделі А — Adv_{loc} дозволяє заглибитися у характер відношень між експліцитними компонентами еліптичних монорем, у процес формування семантичних варіантів моделей, визначити залежність семної характеристики КНВ і семантики всієї еліптичної конструкції, розглянути динаміку процесів, що відбуваються у структурі семної характеристики КНВ. Однак при комплексному підході до вивчення еліпсиса аналіз семантичної варіативності необхідно доповнити даними позиційної, структурної і граматичної варіативності. Проблема варіативності на різних рівнях мовлення при дослідженні еліпсиса стає особливо актуальною тому, що дозволяє розкрити закономірності побудови і функціонування еліптичних монорем, одержати більш чітке уявлення про еліпсис у всій його повноті й динаміці.

(Черкаси)

Г. В. СЕМЕРЕНКО

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМІНУТИВНОЇ СУФІКСАЦІЇ

Системне вивчення демінутивного й експресивного словотвору висвітлює ряд проблем, найважливішими з яких є продуктивність суфіксів у різні періоди розвитку української мови, відсутність хронології виникнення багатьох суфіксальних засобів демінутивного словотвору, питання частоти вживання демінутивів у різні епохи, можливість чи неможливість переходу непродуктивних суфіксів у продуктивні і навпаки, ступінь емоційного забарвлення окремих суфіксів та ін. У розв'язанні цих та багатьох інших питань серед дериватологів немає єдиної думки. Основою демінутивного словотвору східнослов'янських мов є успадкована давньоруська дериваційна система. Словотвірна система демінутивних іменників у ста-

роукраїнській мові XIV—XV ст. повністю успадкувала давньоруську. На жаль, з XIV—XV ст. збереглися, за деяким винятком, тільки пам'ятки ділового стилю української мови, переважно дарчі грамоти. А до творів цього жанру зменшена лексика, як правило, потрапляє дуже рідко. Перекладні художні тексти XV ст., особливо «Повість про трьох королів-волхвів», вказують на те, що демінутиви широко вживалися в живому мовленні українців того часу. Однак у грамотах XIV—XV ст. досить повно засвідчені демінутиви-антропоніми. Незважаючи на дериваційну специфіку антропонімів, у них засвідчені і форманти, що функціонували в апеллятивах. Об'єктом наших спостережень є такі власні імена, у яких опосередковано представлені словотворчі ресурси, що використовуються в апеллятивах і в загальних назвах наступних століть.

У межах майже кожного суфікса відбувається дедемінутивація, у зв'язку з чим багато з них перестають сприйматися як демінутивні. Цей процес спостерігається в давньоруську епоху і продовжує діяти в староукраїнській мові. На продуктивні суфікси це особливо не вплинуло, однак необхідність утворення демінутивів від дедемінутивних слів, у свою чергу, приводить до виникнення складних суфіксів, які також можуть втрачати демінутивність і замінюватися ще складнішими. Так виникають форманти, які В. В. Виноградов назвав суфіксами другого і т. д. ступеня¹. Виникнення складних формантів є одним із шляхів поповнення словотворчих засобів як староукраїнської, так і сучасної української літературної мови. Одним із шляхів їх утворення було приєднання демінутивних афіксів до дедемінутивних основ із зменшеними суфіксами. Виникнення деяких таких морфем дериватологи відносять до праслов'янської доби. Частина з них виникла на східнослов'янському або на українському мовному ґрунті і важко піддається датуванню. Одні лінгвісти стверджують, що форми з аналізованими формантами фіксуються в пам'ятках української мови з XVI ст.² Інші вважають, що не виключене існування суфіксів 2-го ступеня і в більш ранній період розвитку української мови — у XIV ст., хоч у пам'ятках цього періоду вони не фіксуються³.

Свого часу Л. А. Булаховський стверджував, що «порівняно невелике значення в розвитку літературних мов належить словотворчим засобам емоційного характеру. Звичайно в історії літературних мов не тільки не спостерігаємо їх зростання порівняно з мовленням селян (навіть у художніх жанрах), а навпаки — їх кількість і частота вживання дедалі зменшуються; це є свідченням того, що в культурної людини ряд емоцій, які давали про себе знати в період становлення літературної мови, занепадає з дальшим ростом і розширенням культури»⁴. Деякі дериватологи погоджуються з цим твердженням⁵, інші не вважають його досить переконливим⁶, а Є. Г. Еткінд у рецензії на підручник Л. А. Булаховського зауважує: «до цього часу ми думали, що «з ростом і широтою культури» збагачується, удосконалюється духовне життя людини, в тому числі і світ її емоцій. Чому ж раптом зменшується кількість пестливих суфіксів? Це явище потрібно пояснювати зовсім інакше»⁷. Отже, проблематичним залишається й питання частоти вживання демінутивних утворень у різні періоди історії української мови.

В іменниках чоловічого роду староукраїнської мови XIV—XV ст. продовжують функціонувати успадковані давньоруські форманти *-ець* (←*-ьць* ← *-ьсь*), *-окь* (←*-ькь*, *-ькь* ← *-ькь*, *-ькь*), *-ко* (←*-ько*, *-ько* ←

¹ Виноградов В. В. Русский язык : Граммат. учение о слове. — М. ; Л., 1947. — С. 114.

² Токарь В. П. Из истории суффиксов в украинском языке. Суффиксы *-ка*, *-ик*, *-ок*, *-л(о)*: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Днепропетровск, 1955. — 17 с.; Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979. — С. 101; Дідківська Л. П., Родіна Л. О. Словотвір, синонімія, стилістика. — К., 1982. — С. 126.

³ Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. — Ужгород, 1960. — С. 133.

⁴ Булаховський Л. А. Введение в языкознание. — М., 1953. — Ч. 2. — С. 95.

⁵ Кравчук Р. В. Из истории чешской суффиксальной словообразовательной системы. — Киев, 1958. — С. 20.

⁶ Плямоватая С. С. Размерно-оценочные имена существительные в современном русском языке. — М., 1961. — С. 41.

⁷ Эткинд Е. Г. [Рец.]: Булаховский Л. А. Введение в языкознание. — М., 1953. — Ч. 2. — 179 с. // Вопр. языкознания. — 1954. — № 1. — С. 156.

← -ько/-ько), -икъ (← -ікъ). Суфікс -ата (-ята) і в цей час фіксується тільки в антропонімах. Зникають непродуктивні в давньоруській мові суфікси -ичь (← *-itъ, -иць/← -ісь). Суфікс -ка (← -ька, -ька← -ька, -ька), який у XI—XIII ст. був характерний виключно для іменників жіночого роду, проникає в іменники чоловічого роду: *мужчинъка* (XV, ССУМ⁸, I, 619); пор. також відапелятивний антропонім *панъ Свинъка* — 1455, II, 322. У сферу творення деминутивів від іменників чоловічого роду залучається суфікс -уша (← -иша), який у давньоруській мові засвідчений у жіночому імені *Малуша* (під 980, ПВЛ, 69), *Петруша* (1489, Рус., 45).

Крім змін у кількісному складі формантів, спостерігаються й якісно-частотні. З XIV ст. помітно змінюється співвідношення продуктивності суфіксів -ець і -окъ. Активність суфікса -ець починає падати. Він виявляється в поодиноких утвореннях від назв істот — відапелятивних антропонімах: *панъ Стриець* (1409, Р., 74) та відапелятивних топонімах: *Турець* (1429, 113), *Соколець* (1434, 130), а також від назв предметів: *дворець* (1456—1481, Р., 164), *намътець* (XV, Пов., 29), *обрусець* (XV, СХ, 38), *перстенець* (XV, ЖА, 107), *бродець* (1456, ССУМ, I, 124) (всього 6 лексем)⁹.

Протягом XVI—XVIII ст. продовжується спад активності суфікса -ець. У пам'ятках цього часу виявлено деривати від назв людини — *оуець* (1556—1561, ПЄ, 338), *братець* (1642, Сл., 220) та ін. (всього 5 лексем)¹⁰. Від назв тварин утворені іменники *голубець* (1642, Сл., 130), *змиець* (370), *бугаець* (1699, Т., 147), *огирець* (1728, ДНРМ, 209 — «малий жеребець»). У сучасній українській мові функціонують іменники *баранець*, *в'юнець* та ін. (всього 10 лексем). Від назв рослин або їх частин зафіксовано кілька іменників: *сучець* (1556—1561, ПЄ, 237), *озесець* (1642, Сл., 196) та ін. (4 лексеми). У наш час вживається не більше 10 подібних іменників: *бур'янець*, *кавунець*, і под. Засвідчено деминутиви від назв поселень, будівель, їх частин: *млинець* (1577, Арх., 1/5, 56), *притворець* (1642, Сл., 96; *притворъ* «передня частина храму»), *хуторець* (1740, ДНРМ, 281) та ін. (всього 11 утворень). У сучасній українській мові частина цих іменників продовжує функціонувати, але деякі з них уже мають паралельні суфікси -ик, -ок, -очок: *погрибець*, *стовпець*, *стовпик*, *стовпчик* та ін. (8 лексем). Досить часто фіксується суфікс -ець у дериватах від назв текстильних виробів, у тому числі одягу, його частин, взуття, прикрас, а також різного домашнього начиння: *покровець* (1583, Арх., 1/1, 183), *бисерець* (1642, Сл., 207), *гребенець* (кін. XVII — поч. XVIII, Кл. 3., 160) та ін. (16 одиниць). Суфікс -ець зберігається в подібних іменниках сучасної української мови (*гребінець*, *килимець* та ін.), але часто вони вживаються і з іншими суфіксами: *гребінчик*, *ремінчик*. Від назв їжі виявлено деривати *хльбець* (1642, Сл., 302), *боханець* (1699, Т., 129; пор. *буханъ* «круглий пшеничний або гречаний хліб» — Гр., II, 117). Умовно сюди можна віднести *объдець* (1642, Сл., 329). У наш час, крім цих іменників, уживаються *сухарець*, *узварець* та ін. (всього 10—12). Дещо частіше зустрічаються деривати від назв посуду і предметів побуту: *съсудець* (1627, Б., 174), *куманець* (1704, РИСП, 122), *казанець* (1723, ДНРМ, 136) та ін. (8 іменників). Така сама кількість подібних утворень і в сучасній українській мові: *кадібець*, *козубець* та ін. Засвідчені зменшені іменники-деривати назв знярядь, предметів, пов'язаних із сільським господарством, найменувань зброї, предметів військового спорядження і под.: *пропоре(ц)* (1627, Б., 44), *жезлець* (1642, Сл., 414), *звонець* (398), *топорець* (1704, РИСП, 115) та ін. (всього 9 лексем). Зараз уживаються деминутиви *важільець*, *двигунець*, *ятірець* та ін. (12 дериватів). Виявлено іменник від назв засобів пересування — *кораблець* (1642, Сл., 278; пор. сучасне *кораблик*). Зустрічаються поодинокі демину-

⁸ Список скорочень див. у кінці статті.

⁹ Тут і далі зіставляється тільки апелятивна лексика, а кількісні дані, що ґрунтуються на дослідженні понад 100 пам'яток давньоруської та староукраїнської мов, вказують не на абсолютну кількість, а на тенденцію розвитку того чи іншого форманта.

¹⁰ З метою кращої ілюстрації зміни продуктивності найактивніших у XVI—XVIII ст. суфіксів -ець і -окъ, статистичні дані наводяться і в межах окремих лексико-семантичних груп. Мовні форми періоду XVI—XVIII ст. зіставляються з даними сучасної української мови, взятими із «Словника української мови» та «Українсько-російського словника», які не паспортизуються.

тиви від назв предметів, пов'язаних з духовною культурою: *пап'рець* (1719, ДНРМ, 113). Деякі нові утворення цієї мікрогрупи мають негати в-ний відтінок: *романець*, *сюжетець*. Зафіксовано утворення від медичних номенів: *ячмене(ц) в оку* (1642, Сл., 119). Цей дериват зберігає своє значення тільки в сучасній розмовній мові. У літературній мові виступають також *міхурець*, *пухирець*. Від назв природних об'єктів, явищ природи, елементів земної кори виявлено похідні *камене(ц)* (1627, Б., 52), *в'їтрець* (1642, Сл., 409), *денець* (164) (усього 6). Демінутив *в'їтрець* виступає також із суфіксом *-ик* (*в'їтрик*). Виявлені поодинокі утворення від назв нематеріальних понять: *трудоць* (1642, Сл., 292), *часець* (1650, Сл. II, 536). Явно книжною є форма *вопросець* (1642, Сл., 341).

Паралельно вже в ранній період розвитку української мови виявляється тенденція до зростання продуктивності суфікса *-окь*, який фіксується в різних лексичних групах. Від назв істот виявлено деривати *пустинничокъ* (XV, СХ, 58), *сынокъ* (XV, Пов., 12), *козелокъ* (24), *оселокъ* (XV, СХ, 38). Виступає він і в демінутивах від назв поселень, будівель, знарядь праці, предметів домашнього вжитку: *городокъ* (1387, ССУМ, II, 76), *домокъ* (XV, Пов., 10), *ручничокъ* (XV, СХ, 38), *звонокъ* (XV, Пов., 65). Досить поширений формант *-окь* у назвах природних об'єктів: *бродокъ* (1322, II, 21), *льсокъ* (1383, 62), *поточокъ* (1444, ССУМ, II, 213) та ін. Усього з суфіксом *-окь* в XIV—XV ст. функціонує 14 демінутивів.

Протягом XVI—XVIII ст. продуктивність форманта невпинно зростає. Він фіксується в багатьох групах слів, кожна з яких досить широка. Так, виявлено велику групу дериватів від назв людини, частин її тіла, термінів на позначення родинних стосунків тощо: *бочокъ* (1642, Сл., 251), *внучокъ* (279), *дружокъ* (80), *сынокъ* (197), *дячокъ* (1747, Інт., 179) та ін. (всього 25). Деякі утворення цієї групи мають негативне забарвлення: *панокъ* (1689, АП, 93), *дурачокъ* (1767, С., I, 205), *корольок* (К., 147). У сучасній українській мові багато подібних іменників зберігає суфікс *-ок*: *дідок*, *женишок*, *племінничок* та ін. (понад 40 дериватів). Характерно, що в діалектному мовленні такі іменники набагато частіше, ніж у літературній мові, приймають суфікс *-ик*¹¹, пор. *гостик* (Гр., I, 318), *господарик* (317), *дідик* (389), *діверик* «чоловік сестри», *зятик*, *кумик*, *сватик*, *сватачик* та ін.¹²

Велику групу демінутивів становлять утворення від назв тварин: *баранокъ* (1556—1561, ПЄ, 318), *бычокъ* (XVI, Т., 166), *зв'їрокъ* (1619, Інт., 36), *сомокъ* (1740, ДНРМ, 275) та ін. (14 лексем). Більшість іменників на позначення тварин чоловічого роду утворюється з суфіксом *-ок* і в наш час: *бичок*, *рачок*, *судачок*, *цапок* та ін. (38 лексем). Засвідчений суфікс *-окь* також у демінутивах від назв рослин, їх частин або плодів: *ор'їшокъ* (1577, Арх., 1/1, 82), *колосокъ* (1628, У. п., 179), *финичокъ* (1642, Сл., 199), *табачокъ* (1741, Інт., 152) та ін. (15 іменників). Сьогодні паралельно з демінутивами *колосок*, *стручок*, *фінічок* та ін. уживаються й утворення із складнішими суфіксами — *колосочок*, *стручечок* і под. (45 одиниць). Від назв поселень, їх частин, споруд і под. маємо похідні *домокъ* (1552, Арх., 1/VIII, 614), *ганочокъ* (1635, 1/IX, 665), *городокъ* (XVII, ЛС, 11), *замочокъ* (1717, ДНРМ, 93) та ін. (20 утворень). У сучасній українській мові подібні іменники вживаються часто: *ганочок*, *особнячок* та ін. (43 лексеми). Виявлено численну групу демінутивів від назв текстильних виробів, одягу та його частин, взуття, прикрас і різного домашнього начиння: *ручничокъ* (1556—1561, ПЄ, 435), *перстеньокъ* (1622, Арх., 1/VI, 428), *ланицужокъ* (429), *цвяшокъ* (1690, I. В., 64), *жупанокъ* (1744, ДНРМ, 305) та ін. (22 лексичні одиниці). У сучасній українській мові зменшено-пестливим є утворення з суфіксом *-ець* — *перстенець*; пор. також *перстеник*. Більшість інших основ приєднує суфікс *-ок*: *гачок*, *каблучок*, *килимок* та ін. (понад 90 іменників). Засвідчено кілька дериватів від назв їжі і напоїв: *пампушокъ* (1627, Б. Л., 14), *пиріжокъ* (кін. XVII, ДУГС, 409), *медокъ* (1736, Інт., 119),

¹¹ Німчук В. В. Словотвір іменних частин мови в закарпатських верхньоприборжавських говірках: Канд. дис.— К., 1962.— С. 38.

¹² Із власних записів.

вареничок (К., 108). У наш час функціонують похідні *бубличок*, *медяничок*, *пряничок* та ін. (20 утворень). Від назв посуду виявлено кілька дериватів: *горшочокъ* (1619, Інт., 41), *келишокъ* (1642, Сл., 150), *казанокъ* (1704, РИСП, 118) та ін. (всього 9). Правда, ця група слів нечисленна і нараховує близько 20 лексем: *збанок*, *котелок* і т. д. Засвідчено демінутиви і від назв *знарядь* дії, предметів домашнього й господарського вжитку, зброї, військового спорядження: *лучок* (1584, АЖ, 146), *смычокъ* (1650, Сл. II, 509), *колокъ* (1714, ДНРМ, 23) та ін. (всього 14). Мало таких лексем і в наш час: *плужок*, *серпок*, та ін. (всього 17). Не часто зустрічаються іменники на позначення зменшених назв шляхів і засобів сполучення: *возо(к)* (1596, Арх., 1/III, 95), *мостокъ* (1723, ДНРМ, 151), *васажокъ* (XVIII, Т., 190; *васагъ* «різновид воза»). У сучасній українській мові вживаються деривати *легковичок*, *літачок*, *провулочок* та ін. (15 іменників). Зрідка фіксуються в досліджуваних текстах демінутиви від назв грошових одиниць, мір об'єму, площі, ваги, від фінансових, торгових та сільськогосподарських термінів тощо: *стожокъ*... копъ двадцать (1590, Арх., 1/VI, 89), *дарокъ* (1642, Сл., 420), *шеляжокъ* (1714, ДНРМ, 73), *шажокъ* (1737, Інт., 137), *должокъ* (XVIII, Т., 772) та ін. (всього 14). Найменування таких понять у різні періоди різне, тому прослідкувати історію утворення зменшених назв від них важко. Деякі слова цієї групи зберігаються з давньоруської мови — *дарокъ* (1156 р.), більшість іменників зникає разом з поняттям, з яким вони співвідносилися, зокрема застарілі *шажок*, *шеляжок* та ін.

Зафіксовано невелику групу дериватів від назв предметів духовної культури, книжної лексики: *стишокъ* (1591, Пр., 6), *листо(к)*, *папъ (р)* (1627, Б., 143), *образокъ* (1723, ДНРМ, 137) та ін. Мало таких іменників і в сучасній українській мові: *збірничок*, *зошиток*, *молитовничок*, *словничок* та ін. (14—15 лексем). Із суфіксом *-окъ* виступають поодинокі демінутиви, утворені від назв предметів культури: *хресто(к)* (1642, Сл. 121). Велику групу становлять демінутиви від назв природних об'єктів, явищ природи, елементів земної кори і штучних об'єктів, створених людиною: *лѣсокъ* (1552, Арх., 1/VI, 59), *громо(к)* (1642, Сл., 105), *лѣсокъ* (91), *садокъ* (1720, ЛВел., III, 280) та ін. (19 лексем), сучасні *гайок*, *лужок*, *острівок* та ін. (понад 50 дериватів).

Засвідчено кілька похідних від абстрактних іменників: *часокъ* (1581, У. п., 68), *споминокъ* (1735, ДНРМ, 269), *умокъ* (1769, С., I, 110), *чинокъ* (1787, П, 110), та ін. Не часто зустрічаються подібні утворення і в сучасній українській мові: *зразочок*, *розумок*, *страшок* та ін.

Таким чином, у досліджуваних текстах української мови з XIV ст. суфікс *-окъ* переважає над суфіксом *-ець* в усіх лексичних групах. Співвідношення утворень із суфіксом *-ець* і *-окъ* у різні періоди таке: в XIV—XV ст. виявлено 6 лексем, із суфіксом *-окъ* — 14; в XVI—XVIII ст. з суфіксом *-ець* засвідчено 70 демінутивів, із суфіксом *-окъ* — 160; у сучасній українській мові з суфіксом *-ець* уживається близько 130 дериватів, з суфіксом *-ок* — понад 485 (в XI—XIII ст. з суфіксом *-ьць* виявлено 40 лексем, а з суфіксом *-ькъ* (—*ькъ*) всього 14). Отже, продуктивність суфікса *-ок* зросла порівняно з давньоруською мовою майже в 35 разів.

Зростання продуктивності форманта *-ок* спостерігається не тільки в українській, а й у російській, білоруській, польській та чеській мовах. Високою є продуктивність суфікса *-ок* і в українському діалектному мовленні.

Суфікс *-икъ* простежується з давньоруської доби, але в цей час він задокументований лише в одному демінутиві — *ножикъ* (під 1186, сп. XIV, ПИ, 78). В ранніх староукраїнських пам'ятках XIV—XV ст. засвідчується в дериватах від назв грошових одиниць: *грошикъ* малий (1407, Р., 72), *полугрошки* (1427, 109), а також у відапелятивних гідронімі *Бобрикъ* (1499, Рус, 30) та антропонімі *Корчикъ* (1437, ССУМ, I, 501).

В XVI—XVIII ст. кількість утворень з суфіксом *-икъ* продовжує зростати. Формант засвідчується в досить великій групі іменників, що позначають людину: *хлопчикъ* (1591, Арх., 1/1, 288), *овчарикъ* (1670, АПГУ, I, 196), *студентикъ* маленький (перша пол. XVIII, ДУГС, 203), *братик* (К., 273) тощо і тварин: *коник* (1596, Каз., 151), *воробликъ* (1627, Б., 103), *песикъ*

(1642, Сл., 115), *воликъ* (1674, Інт., 88), *котикъ* (70 рр. XVIII ст., С., I, 434) та ін. Фіксується суфікс *-икъ* у дериватах, похідних від назв споруд: *домикъ* (1590, Арх., 1/VI, 207), *дворикъ* (1728, ДНРМ, 196); від назв одягу, його частин, прикрас, різного домашнього начиння: *завесикъ* (1583, АЖ, 53; *завѣсъ* килим»), *кафтаникъ* (1584, 120), *ключикъ* (1717, ДНРМ, 91) та ін.; від назв їжі: *борицикъ* (XVI, Т., 128), *колачикъ* (1642, Сл., 173), *хлѣбикъ* (1772, С., I, 305), *кулешикъ* (К., 166); від назв посуду: *цебрикъ* (1584, Арх., 1/VI, 144), *горщикъ* (1619, Інт., 144), *блятикъ* (XVIII, Т., 106; *блятъ* «плоский видовжений полумисок»), *гличикъ* (527) та ін.; від назв знарядь дії, предметів побуту, зброї, військового спорядження: *гвоздикъ* (1642, Сл., 126), *мечикъ* (209), *серпикъ* (194), *ножикъ* (1704, РИСП, 113), *мячикъ* (1736, Інт., 103) та ін.; від назв засобів пересування: *корабликъ* (1790, С., II, 212), *човник* (К., 59); від назв грошових одиниць: *грошикъ* (кін. XVII — поч. XVIII, Кл. 3., 245), *империаликъ* (1787, С., II, 110; *империалъ* «старовинна російська золота монета в 10 крб.»); від назв, пов'язаних з матеріальною культурою: *рейстрикъ* (1577, Арх., 1/1, 93), *вѣршикъ* (1691, І. В., 71); від назв природних об'єктів або об'єктів, створених людиною, близьких до природних: *холмикъ* (1642, Сл., 112), *кгрунтикъ* (1676, АПГУ, III, 40) та ін. Всього з суфіксом *-икъ* у XVI—XVIII ст. виявлено 90 лексичних одиниць.

У сучасній українській мові суфікс *-ик* засвідчується в усіх лексико-семантичних групах слів: *вівчарик*, *школярик*, *ведмедик*, *слоник*, *гарбузик*, *осокорик*, *театрик*, *брилик*, *халатик*, *книшик*, *кренделик*, *м'ячик*, *парашутик*, *дукатик*, *букварик*, *штормик* та ін. (понад 280 лексем). Майже половина з них мотивована назвами істот. При утворенні цієї групи слів суфікс *-ик* переважає над суфіксом *-ок*, що пояснюється, очевидно, його більшим емоційним забарвленням. Так, у «Словнику української мови» більшість похідних із суфіксом *-ик* подається як зменшено-пестливі або пестливі. Зменшені утворення з ним зустрічаються рідше, тоді як із суфіксом *-ок* вони переважають.

Суфікс *-чикъ*, очевидно, виник на ґрунті староукраїнської мови шляхом нарощення. Уперше засвідчений у XV ст.: *дубчикъ* (XV, Пов., 41), є суфіксом 2-го ступеня. В XVI—XVIII ст. фіксується переважно в дериватах від назв істот: *горчарчикъ* (1579, Арх., 1/VI, 65), *бахурчикъ* (1590, 1/1, 226; *бахуръ* «розпусник»), *балверчикъ* (1596, 8/III, 474; *балверъ* «перукар»), *господарчикъ* (XVII, Т., 586), *докторчикъ* (767), *братчикъ* (1736, Інт., 104), *бугайчикъ* (1757, Т., 147). У похідних від назв предметів фіксується рідко: *килимчикъ* (АПГУ, I, 132), *каменчикъ* (Тіт., 359). З цим суфіксом функціонує приблизно 180 іменників: *вагончик*, *рукавчик*, *султанчик* та ін. У сучасній українській мові продуктивність суфікса *-чик* значно вища, він переважає в демінутивах від назв предметів. Від назв істот за його допомогою утворено близько 30 лексем. Він має менший ступінь емоційності, ніж суфікс *-ик* (пор. *братчик* — *братик*, *господарчик* — *господарик* тощо).

Суфікс *-усик* зустрічається тільки в сучасній українській мові в деяких пестливих утвореннях — *татусик*.

Суфікс *-ко* є континуантом давньоруських формантів *-ько* (*-ько*). В XI—XIII ст. засвідчується переважно в антропонімах, а також в апелятиві *дядько* (під 1200—1203, ГВЛ, 718). У староукраїнській мові XIV—XV ст. активно вживається при утворенні здрібнених власних імен, значна частина яких є відапелятивними, що свідчить про його використання і при творенні загальних іменників. Цей факт підтверджується наявністю суфікса *-ко* в апелятивах: *дядько* (1393, П., 121), *стрийко* (1426, ССУМ, II, 394; пор. *дядю*, *стрия* свого — під 1059, ПВЛ). У XVI—XVIII ст. суфікс *-ко* частіше зустрічається в апелятивній лексиці: *стрийко* (1574, АО, 51), *дѣдь*, *старець* (умалителнѣ же, *дадько* — 1627, Б., 34), *татко* (кін. XVII — поч. XVIII, Інт., 50), *сватко* (1747, 107). У сучасній українській мові суфікс *-ко* непродуктивний: *сватко*, *свекорко*, *стрийко*, *соловейко*, *яворко* та деякі інші.

Суфікс *-онько* (*-енько*) фіксується з XVII ст. у дериватах від назв осіб: *братонько* (1619, Інт., 43), *дідонько* (кін. XVII, ДУГС, 409), *попонько* (XVIII, 389), *паниченько* (1647, Інт., 88), *зятенько* (406), *вороженько* (поч. XVIII, КРС, 44), *козаченько* (42), *дяченько* (1718, ДУГС, 389). Зрідка засвідчуються утворення з діалектним варіантом суфікса *-онько* (*-енько*) — *-ойко*

(-ейко) в якому -й- походить із м'якого -н': голубойки (кін. XVII — поч. XVIII, Інт., 75), панойко (56), сусьдойко (63) ворожейко (поч. XVIII, КРС, 48), козачейко (38). У сучасній українській мові суфікс -онько (-енько) вживається в деминутивах від назв істот: синонько, татонько, тестенько, вовченько, соколонько та ін., а також у персоніфікованих пестливих назвах, поширених у фольклорних творах: вітронько, світлонько, місяченько та ін. Всього з суфіксом -онько (-енько) функціонує приблизно 45 іменників. Із них близько 20 вживаються з варіантом суфікса -енько.

Суфікс -очко(-ечко) фіксується в досліджуваних текстах з XVIII ст. в іменнику батечко (1747, Інт., 169). У наш час суфікс непродуктивний — чоловічечко та деякі інші.

Суфікс -иченько (діалектний фонетичний варіант -ичейко) умовно можна виділити в структурі кониченько (поч. XVIII, КРС, 45), коничейко (45), де суфікс -ко приєднаний до пестливого утворення коникъ.

Суфікс -укъ(-юкъ), -чукъ. Відапелятивні антропоніми української мови XVIII ст. вказують на існування у цей, а можливо і більш ранній, час деминутивів з суфіксом -укъ, -чукъ: Сиротюкъ (1751, ДНРМ, 234), Циганчукъ (1731, 241). Пор. діалектне утворення варьшчук «містечко», пласцук «маленька копиця сіна»¹³.

Суфікс -ашъ (←-ашъ), -ашко в обстежених пам'ятках давньоруської мови не виявлений. У XIV—XV ст. засвідчений в антропонімах. В апелятивній лексиці фіксується досить пізно: синаш (К., 111). Цей іменник уживається й сьогодні. Див. також дериват, ускладнений суфіксом -ко — синашко.

Суфікс -усь, -унь. Суфікс усь- виступає з XVI ст. в окремих пестливих утвореннях на позначення родинних стосунків: дъдусь (XVI, О., 73). Крім іменника дідусь, у сучасній українській літературній мові функціонує братусь, татусь. У цих же іменниках уживається й суфікс -унь, який у досліджених староукраїнських текстах не виявлений: братунь, дідунь, татунь. Із усіх слов'янських мов подібні утворення найпоширеніші в українській¹⁴.

Суфікс -цьо виник на базі суфікса -ець ←-ьць¹⁵, виступає в деяких пестливих утвореннях у розмовному мовленні: кумцьо. Іноді підсилює суфікс -унь: татуньцьо.

Суфікс -ина в дериватах іменників чоловічого роду в досліджуваних текстах не виявлений. Хоч з давньоруської доби функціонують деривати судина (від судъ), храмина (від храмъ), а також пізніші кожушина (від кожухъ), хлівина (від хлів), усі вони належать до іменників жіночого роду. В іменниках чоловічого роду суфікс -ина зустрічається рідко і в сучасній українській мові — хлопчина (розм., «те саме, що хлопець»). К. Г. Городенська вважає це утворення деминутивним¹⁶.

Суфікс -инка співвідноситься з деминутивним формантом жіночого роду -инка. В досліджуваних текстах XVI—XVIII ст. в дериватах чоловічого роду не виявлений. У сучасній українській мові функціонує в зменшено-пестливому утворенні хлопчинка.

Суфікс -ушко в давньоруських текстах XI—XIII ст. не виявлений. У XV ст. зустрічається в поодиноких антропонімах: Андроушко (1440, Р., 142), Петрушко (1488, ССУМ, II, 142). Виник шляхом нарощення суфікса -ько на суфікс праслов'янського походження -ушь.

Суфікс -ча запозичений з арсеналу іменників середнього роду, де він був досить продуктивним. Відмічений в антропонімі Иванча (1434, ССУМ, I, 419) топонім Иванча (1495, 419).

Суфікс -еня(т) успадкований з давньоруської мови. Зустрічається в одному відапелятивному антропонімі Козенъ (1424, Р., 102; пор. козеня). У сфері деминутивів, очевидно, ще не вживався.

Суфікс -уша успадкований з давньоруської мови (пор. жіноче ім'я Ма-

¹³ Німчук В. В. Зазнач. праця.— С. 7.

¹⁴ Бевзенко С. П. Зазнач. праця.— С. 133.

¹⁵ Німчук В. В. Зазнач. праця.— С. 3.

¹⁶ Городенська К. Г. Словообразование // Украинская грамматика.— Киев, 1986.— С. 192.

луша). В староукраїнській мові виявлений у чоловічому імені *Петруша* (1489, Рус., 45).

Отже, система демінутивних суфіксів української мови постійно розвивається і кількісно зростає, незважаючи на те, що деякі непродуктивні суфікси вийшли з ужитку. Збільшення кількості демінутивних формантів, розширення сфери вживання досліджуваної лексики не підтверджує думку про те, що частотність аналізованої лексики у наш час зменшується. Наявність демінутивних утворень у запозиченій лексиці, серед абстрактних слів також є свідченням розширення масштабів уживання подібних слів, однак воно зумовлене стилістичною диференціацією лексики української мови. Зменшені і пестливі утворення найхарактерніші для розмовного мовлення, а також для фольклорно-поетичних творів. Поширені вони і в мові дітей та в розмові дорослих з дітьми.

Система демінутивного і гіпокористичного словотвору української мови в основних рисах сформувалася до кінця XVII ст.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АЖ** — Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582—1588 рр./ Підгот. до вид. М. К. Бойчук.— К., 1965.— 191 с.
- АО** — Акты села Одреховы.— К., 1970.— 245 с.
- АПГУ** — Актовые книги Полтавского городского уряда XVII в./ Ред. и прим. В. Л. Модзалевского.— Чернигов, 1912—1914.— Вып. 1—3.
- Арх.** — Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею по разбору древних актов.— Киев, 1859—1914.— Ч. 1—8. (При посыланні на це видання арабська цифра вказує на частину, римська — на том).
- Б.** — Лексикон словенороський Памви Беринди / Надрук. з вид. 1627 р. фстомех. способом: підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука.— К., 1961.— 271 с.
- ГВЛ** — Галицько-Волинський літопис // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись.— М., 1962.— 938 с.
- Гр.** — Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка.— К., 1907—1909.— Т. 1—4.
- ДНРМ** — Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: Матеріали сотен. канцелярій і ратуш Лівобереж. України / Підгот. до вид. В. А. Передриєнко.— К., 1976.— 416 с.
- ДУГС** — Давній український гумор і сатира / Упоряд. текстів, вступ. стаття і примітки Л. Є. Махновця.— К., 1959.— 496 с.
- ЖА** — Житие святого Алексѣя // Перетц В. Н. Повесть о трех королях-волхвах в западно-русском списке XV в.— Спб., 1903.— V + 111 с.
- З.** — Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука.— К., 1964.— 89 с.
- І. В.** — *Величковський І.* Твори.— К., 1972.— 192 с.
- Інт.** — Українські інтермедії XVII—XVIII ст.: Пам'ятки давньої української літератури.— К., 1960.— 238 с.
- Каз.** — Казанье стго Кирилла патриарха іерусалимського о антихристе и знаках его з розширенням науки против ересей розных // Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і початку XVII ст.— Львів, 1906.
- Кл. З.** — *Зиновій К.* Вірші. Приповіді посполиті / Підгот. тексту Чепіги І. П.; вступ. стаття Колосової В. П., Чепіги І. П.; іст.-літ. комент. Колосової В. П.— К., 1971.— 391 с.
- КРС** — *Яворскій Ю. А.* Два замечательных карпато-русских сборника XVIII в., принадлежащих Университету св. Владимира: Описание рукописей и тексты.— Киев, 1909.— 95 с.
- К.** — *Котляревський І. П.* Повне зібрання творів.— К., 1969.— 510 с.
- Л Вел.** — Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в./ Сост. С. Велико, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720.— Киев, 1848—1864.— Т. 1—4.
- ЛС** — Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник/Изд. Киев. врем. комис. для разбора древ. Актов.— Киев, 1878.— 477 с.
- П** — Грамоти XIV ст. / Упоряд., вступ. стаття, комент. і словники-показчики Пешак М. М.— К., 1974.— 255 с.
- ПВЛ** — Повесть временных лет // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись.— М., 1962.— 195 с.
- ПЕ** — Пересопницькое Евангелие, 1656—1661 рр. (Рукопис ЦНБ АН України, № 15512).
- Пов.** — *Перетц В. Н.* Повесть о трех королях-волхвах в западно-русском списке XV в.— Спб., 1903.— V + 111 с.

- Р. — Южнорусские грамоты / Собр. Влад. Розовым.— Киев, 1917.— Т. 1.— 176, 75, 9.
- Рус. — Українські грамоти XV ст./ Підгот. тексту, вступ. стаття і комент. В. М. Русанівського.— К., 1965.— 163 с.
- С. — *Сковорода Г.* Повне зібрання творів : В 2-х т.— К., 1973.
- Сл. — *Славинецький Є.* Лексикон латинський // «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1973.— С. 59—418.
- Сл. П. — *Славинецький Є.* Лексикон словено-латинський // «Лексикон латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1973.— С. 418—541.
- ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. : В 2-х т.— К., 1977—1978.
- СХ — Страсти Христовы вь западно-русском списке XV века, труд Н. М. Тупикова.— Спб., 1901.— IV+84 с.
- Т. — Историчний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка.— Харків; К., 1930—1932.— Т. 1. Вип. 1—2.
- Тіт. — *Тітов Хв.* Матеріали для історії книжної справи на Україні XVII—XVIII вв.: Всезбірка передмов до укр. стародруків.— К., 1924.— 546 с.
- У. п. — Українська поезія. Кінець XVI — поч. XVII ст./ Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Крекотень.— К., 1978.— 432 с.

С. М. ПРОСКУРКІНА

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТА ОЦІННОГО ВИСЛОВЛЕННЯ

Поліфункціональність і семантична ємність об'єкта оцінки зумовлюють його особливий статус серед ряду інших об'єктів. Цього статусу надає йому оцінне судження, специфіка якого полягає в багатоступінчатості породження (речі → властивості, відношення речей → пізнання властивостей і відношень, теоретизація → оцінка). Із цього випливає, що оцінка є категорією вищого рівня, ніж власне пізнання, вона включає в свою структуру результат пізнання як об'єкт. Таким чином, предметом оцінки стають не самі речі, а властивості і відношення речей або, користуючись іншою термінологією¹, факти і ситуації, пізнані людиною.

Оцінне судження маніфестується в мові у вигляді предикатного висловлення, позицію аргумента (об'єкта) в якому заміщає включений предикат (раніше пізнане). Отже, в ролі об'єкта оцінки можуть виступати тільки предикатні знаки (результат уже здійсненої предикації) чи предикатне висловлення (напр.: *Розум — це добре; Те, що він розумний, добре*).

Об'єкт оцінки в зазначених структурах є складним і багатоаспектним явищем. З одного боку, — це результат попереднього пізнання (пізнання властивостей і відношень речей), з іншого, — предмет подальшого пізнання (оцінки). В зв'язку з цим його завданням є: 1) опис властивостей і відношень речей; 2) опредмечування цих властивостей і відношень (іншими словами, набуття судженням статусу предмета пізнання, речі). Реалізація цих завдань приводить до того, що в процесі породження оцінного судження відбувається перетворення предикатного висловлення в аргумент іншого предикатного висловлення, до того ж в аргумент, який виконує функцію суб'єкта судження. Цей процес має кілька етапів.

Перший етап являє собою введення розгорнутого предикатного висловлення (ПВ) в структуру оцінки (*Добре, що він навчається в вузі*), другий —

¹ Глумачення цих термінів див.: *Арутюнова Н. Д.* Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт.— М., 1988.— 341 с.; *Богданов В. В.* Семантико-синтаксическая организация предложения.— Л., 1977.— С. 25—28.

CONTENTS

Karpenko Yu. A. Synchronic Essence of Lexico-Semantic Method of Word Formation	3
Shumarova N. P. Language Competence of Kievites: Sociolinguistic Aspect	11
Krysko V. B. Verbs with SI in Old Russian Language	17
Karpenko O. P. Reflection of the Pra-Slav Lexics in the Polessian Hydronymics	27
Shulhach V. P. Helonymics of Western Polessie	33
Sydorenko E. N. On the Notion of Univerbization in Modern Slav Linguistics	42
Shulgina V. I. Elliptical Constructions and Speech Variance	47
Semerenko A. V. Formation of Ukrainian Deminutive Suffoxation	51
Proskurkina S. N. Semantico-Functional Peculiarities of the Object of Evaluation Opinion	59
Bobukh N. N. Antonyms and Phraseologisms with Semantically Opposite Components	62
Shkurov V. A. From History of Psalmyr Translation	67

RAVIEWS AND ANNOTATIONS

Andersh I. Horodenska K. H. Derivation of Syntactic Unities	70
Lazebnyk Yu. Stepanchenko I. I. Poetic Language of Sergey Esenin (Analysis of Lexics)	71
Ozerova N., Bezpoyasko O. K. Nominal Grammatical Categories	72
Semenets O., Rusetskaya L. Görlach Manfred. Englishes: Studies of Varieties of English, 1984—1988	73

SCIENTIFIC LIFE

News Items	76
-----------------------------	----